

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

**з теми: АЛЬТЕРНАТИВНІ ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ
ГУКІВСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЧЕМЕРОВЕЦЬКОГО
РАЙОНУ, ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Geob1-M17
спеціальності 014.17 Середня освіта (Географія)
за освітньою програмою Географія
Осадчук Жанна Валеріївна

Керівник:
Чернюк Г.В., кандидат географічних наук,
доцент

Рецензент:
Касіяник І.П., кандидат географічних наук,
доцент

Кам'янець-Подільський – 2018 р.

ЗМІСТ:

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ГУКІВСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	8
1.1 Аналіз природніх умов.....	8
1.2 Оцінка ландшафтів Хмельницького Придністер'я з позицій збалансованого природокористування.....	12
1.3 Методика ландшафтно-оціночних досліджень малих територій.....	16
1.4 Оцінка природніх ресурсів.....	18
1.5 Сучасний стан та використання природніх ресурсів	25
РОЗДІЛ 2. АЛЬТЕРНАТИВНІ ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНІХ РЕСУРСІВ.....	29
2.1. Шляхи використання земельних ресурсів.....	29
2.2. Шляхи використання водних ресурсів.....	35
2.3. Шляхи використання лісових ресурсів.....	39
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ОПТИМАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНІХ РЕСУРСІВ.....	49
3.1 Оптимальне використання земельних ресурсів.....	49
3.2 Оптимальне використання водних ресурсів	52
3.3 Оптимальне використання лісових ресурсів.....	54
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ.....	67

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГЕС – Гідроелектростанція;

ЄС – Європейський Союз;

ОТГ – Об'єднано територіальна громада;

ПРП – Природно-ресурсний потенціал.

ВСТУП

Актуальність роботи. Питання природно–ресурсного потенціалу вивчали відомі вчені – М.М.Паламарчук, О.Т.Діброва, А.Н.Алимов, Ф.Д.Заставний, С.А.Генсірук, О.М.Маринич, П.Г.Шищенко, І.О.Горленко, М.Г.Ігнатенко. Нині особливо актуальними є наукові дослідження необхідності формування дієвого економічного механізму використання природних ресурсів. Найчіткіше визначення природних умов і ресурсів дав О.О. Мінц. На його думку, природні умови (у вузькому розумінні) – це тіла й сили природи, які за певного рівня розвитку продуктивних сил є істотними для життя та діяльності людського суспільства у виробничій і невиробничій сферах. Придатні для використання, але при наявному рівні вивченості території ще не досліджені ресурси називаються потенційними. Принципова відмінність між природними умовами і ресурсами полягає в тому, що перші розглядаються як сукупність властивостей, які полегшують або ускладнюють розвиток виробництва, а другі – беруть участь у процесі виробництва і відповідно виступають предметами праці.

М. Ф. Реймерс пише, що природні ресурси — це природні об’єкти і явища, що використовуються в теперішньому і майбутньому для прямого і непрямого споживання, сприяють створенню матеріальних багатств, відтворенню трудових ресурсів, підтримці умов існування людини, підвищенню якості життя, в тому числі феномени природи. Він говорить про природні ресурси як про тіла і сили природи (природні блага), суспільна корисність яких позитивно або негативно змінюється в результаті трудової діяльності людини.

Негативний вплив людини на довкілля пов’язаний із задоволенням матеріальних і духовних потреб людини для нормального її існування. Оскільки духовні потреби можуть бути задоволені тільки з використанням матеріальних, обидва види потреб вимагають витрат природних ресурсів. Дуже важливим при використанні природних умов і ресурсів є глибоке знання причинно-наслідкових зв’язків. Це вимагає комплексного геосистемного підходу та комплексної оцінки

природних ресурсів, що є дуже актуальним в зв'язку з сучасною стратегією сталого розвитку та збалансованого природокористування. Для пізнання причинно-наслідкових зв'язків потрібне дослідження природних ландшафтних комплексів і взаємодії та взаємозв'язків між їх компонентами.

Матеріальні потреби сучасної людини складаються з: природних – це біологічні потреби в їжі, воді, повітрі, житлі, притаманні будь-якій вищій тварині; комфортних – це додаткові до природних, які стосуються поліпшення умов життя та праці людини. Оскільки поняття «краще» суто якісне, відносне, неконкретне, то і комфортні потреби різних людей значно відрізняються (на відміну від природних потреб, які у всіх людей майже однакові). Витрати природних ресурсів на задоволення комфортних потреб значно перебільшують витрати на біологічні потреби людини.

Наразі вплив людини на довкілля за своєю природою, інтенсивністю, тривалістю дії досить різноманітний, він може бути постійним чи періодичним, ледве помітним чи катастрофічним, свідомим (людина виводить нові високо-продуктивні сорти рослин, породи тварин), стихійним (хижацьке винищення окремих видів, розселення рослин і тварин у нові райони). Крім того, виділяють антропогенний вплив за характером впливу (споживання природних ресурсів їх забруднення).

Метою магістерської роботи є дослідження оцінки природних ресурсів Гуківської ОТГ та доведення значення раціонального природокористування для кращого і детальнішого розуміння проблем і способів розміщення продуктивних сил. На сьогоднішній день на території громади середній рівень забезпеченості природними ресурсами. Тому актуальними є дослідження з формування дієвого механізму використання природних ресурсів. В магістерській роботі неодноразово наголошуються принцип використання природних ресурсів, та шляхи вирішення проблем пов'язаних з нераціональним використанням, а також

антропогенним впливом на природні ресурси. Визначити всі плюси та мінуси даного дослідження.

Основним завданням магістерської роботи є визначення слабких місць не раціонального використання природних ресурсів, а потім шляхи оптимального розв'язання проблем з врахуванням усіх чинників. Визначити безпосередній вплив людини на довкілля.

Об'єктом дослідження виступають природні комплекси та природно-ресурсний потенціал території громади на якій ведеться дослідження. Велика увага приділяється теоретичним і практичним методам комплексної оцінки природних ресурсів, раціонального природокористування.

Предметом дослідження є розкриття структури і функціонування природних геосистем та оцінка природно-ресурсного потенціалу та його структура, а також часткова характеристика сучасного стану природного потенціалу.

Методи дослідження: спостереження за зміною природокористування на протязі виконання дослідження; статистичний метод шляхом обробки даних спостережень визначила залежність між компонентами природи, населення і господарства, а також подала їхню характеристику; метод польових робіт – збір відомостей про досліджувану територію безпосередньо на місцевості Гуківської об'єднаної територіальної громади; комплексний метод – з'єдную в єдиний комплекс географічне положення даного місця, природні ресурси рельєф, гідрографію, клімат, тваринний і рослинний світ. Загальноприйняті класичні методи прикладного ландшафтознавства та прикладної фізичної географії, які передбачають переведення різноманітних показників в бали, класифікації бальних оцінок на сприятливі, малосприятливі, несприятливі.

Практичне значення отриманих результатів в ході дослідження набуло різностороннього визначення. Природні ресурси, які використовують для задоволення потреб людського суспільства (ресурси рослинного й тваринного світу, земельні, водні, рекреаційні), досить різноманітні, як і можливості їх застосування в господарстві та побуті. Нині масштаби використання людиною

природних ресурсів дуже великі. З кожним століттям разом із збільшенням населення вплив на природу посилюється. У наш час він набув таких гігантських розмірів, що став відчутним не лише в окремих місцях, а й в цілому на Землі. Використовуючи природні ресурси, людина створює речовини, яких ніколи не було в географічній оболонці. Вона втручається в природній кругообіг. Але і без використання природних ресурсів життя людини практично неможливе. Отже, практичне значення полягає в тому, що отримані результати можуть бути використанні в господарській діяльності для збалансованого природокористування, а також в природоохоронній діяльності і краєзнавчій освіті.

Структура дипломної роботи. Магістерська робота виконана на 71 сторінках машинописного тексту і включає: вступ, 3 розділи (в 2 з яких по 3 підрозділи, та 5 підрозділів), висновки, список використаних джерел (50) , додатки (4).

ВИСНОВКИ:

Природа в цілому, як і багато її компонентів, широко використовуються людиною у сфері матеріального виробництва. Природними ресурсами називається вся сукупність природних об'єктів і явищ, які використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва і предмет споживання для задоволення матеріальних та духовних потреб суспільства. За своєю матеріальною сутністю природні ресурси — частина географічного середовища, як сукупності природних умов існування та діяльності людини. У процесі впливу людського суспільства на природу збільшуються масштаби оволодіння компонентами і силами природи, розширюється сфера їх застосування, відбувається зміна пріоритетів у використанні природних ресурсів та їхнього впливу на економіку держав і все світове господарство. У процесі взаємодії людського суспільства і природи життєво важливого значення набуває якість використовуваних компонентів природи - чистота повітря, чистота води, екологічна чистота продуктів харчування.

Існує декілька класифікацій природних ресурсів. Згідно з природничою класифікацією, ресурси поділяються на природні групи: водні, ґрунтові. За природничо-економічною класифікацією природні ресурси поділяються на ті, що використовуються в матеріальному виробництві і ті, що використовуються в невиробничій сфері. Згідно з класифікацією природних ресурсів за їх вичерпністю, всі природні ресурси поділяються на невичерпні і вичерпні. Природні ресурси — це природні компоненти та сили природи, що використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва та предмети споживання для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, підвищення якості життя людей.

Використання природних ресурсів і заходи щодо їх збереження отримали назву природокористування. За раціонального природокористування навколишнє середовище не зазнає катастрофічного впливу виробничої діяльності людини, а знаходиться в стані екологічної рівноваги. За нераціонального

природокористування стан навколишнього середовища з кожним роком погіршується, що призводить до локальних, регіональних і загальносвітових екологічних проблем.

Багато видів природних ресурсів є не лише предметом праці а й його результатом. До того ж як предмет праці одні і ті ж ресурси мають багато корисних властивостей, ефект від використання яких неоднаковий. Тому існує постійна потреба в оцінці економічного змісту природних ресурсів. Природні ресурси є часткою природного середовища, яке сформувалось без участі людини і потім було залучене в господарський оборот. Елементи природного середовища стають для суспільства ресурсами лише на певній стадії розвитку продуктивних сил, коли з'являється потреба в них і можливість їх використання. Так, вода в природному стані є даром природи. Вона знаходиться поза всяким господарським обігом і не підлягає грошовій оцінці. Інша річ, коли вода, взята з джерел зрошення, набуває нової якості під впливом засобів і праці, вкладеної в процесі будівництва та експлуатації каналів і споруд. У цьому випадку вона має певну вартість і є ресурсом для суспільства. Перетворення ж води з продукту природи в зрошувальну означає перетворення її в засіб виробництва. Залучені в господарський обіг природні ресурси є важливим фактором виробництва і не можуть не враховуватись у національному багатстві. Природні ресурси, залучені у виробництво, є носієм виробничих відносин і втілюють у собі єдність споживної вартості та вартості. Все це викликає необхідність розглядати природні ресурси як економічну категорію. Розглянувши структуру природного середовища, необхідно підкреслити, що природа, тобто все, що нас оточує - не випадкове скупчення предметів і явищ, а цілісна система, яка розвивається за певними і лише їй властивими законами. У природі немає нічого постійного, в ній все рухається, розвивається і змінюється.

Розвиток завжди йде від простого до складного, але не по замкненому колу, а по висхідній спіралі. Процесу розвитку природи - матерії немає початку й кінця. Він вічний, як і сама природа. Рельєф, ґрунти, повітря, рослинний і тваринний світ існують і розвиваються за своїми законами, але не ізольовано одне від одного.

Якщо зміниться якийсь один компонент, то це викличе відповідні зміни інших компонентів середовища.

Природні ресурси, які використовують для задоволення потреб людського суспільства (ресурси рослинного й тваринного світу, земельні, водні, рекреаційні), досить різноманітні, як і можливості їх застосування в господарстві та побуті. Згідно з законом обмеженості природних ресурсів, усі природні ресурси вичерпні, їх поділяють на дві великі групи — невичерпні і вичерпні, які, в свою чергу, поділять на невідновні та відновні: Оскільки відтворення відновних природних ресурсів відбувається повільніше, ніж їх споживання, з одного боку, а невідновні ресурси перетворюються на форми, непридатні для подальшої експлуатації через значну розсіяність потрібних елементів або нову хімічну структуру, — з іншого, то відбувається вичерпність багатьох природних ресурсів.

Певний час існувало уявлення, що “природа – храм, а людина в ньому – господар”, що людина має необмежені права й можливості перебудувати природу. Ще до недавнього часу людство вважало природні ресурси невичерпними, а тому прагнуло взяти від природи якнайбільше, нічого не віддаючи. Нині переконалися, що практично невичерпних ресурсів, крім сонячної енергії та космічного випромінювання, теплоти земних надр, сил гравітації та обертання Землі, енергії вітру, припливів і талої води, у природі більше не існує. Умовно невичерпними поки що, на даному етапі розвитку суспільства, можна вважати загальні запаси кисню в атмосфері та води в гідросфері. Однак через нерівномірний розподіл та антропогенне забруднення вже нині відчувається гостра їх нестача, особливо чистої питної води. Оскільки відтворення відновних природних ресурсів відбувається повільніше, ніж їх споживання, з одного боку, а невідновні ресурси перетворюються на форми, непридатні для подальшої експлуатації через значну розсіяність потрібних елементів або нову хімічну структуру, — з іншого, то відбувається вичерпність багатьох природних ресурсів.

На основі проведеного дослідження маємо:

1. Земельні ресурси Гуківської ОТГ виступають територіальною базою розміщення народногосподарських об'єктів, системи розселення населення, а також основним засобом виробництва (в першу чергу сільського і лісового господарства). Всі землі незалежно від їх цільового призначення, господарського використання і особливостей правового режиму відносяться до земельних ресурсів і складають єдиний земельний фонд. Рівень, тривалість використання родючості та продуктивність ґрунтів залежать від їх властивостей, клімату. Теоретичною основою високої продуктивності ґрунтів є врахування біологічних вимог культур, що вирощуються, до тепла і вологи. Беручи до уваги потреби сільськогосподарських культур у теплі й опадах та агрокліматичне районування території, можна зробити висновок, що можуть дозрівати найвимогливіші до тепла ячмінь, овес, озима пшениця, кукурудза і соняшник. Упродовж останніх років відбувається постійна трансформація земельного фонду.

Скорочується площа забудованих земель, зростає площа лісів і сільськогосподарських угідь, значно погіршується якісний стан земельного фонду. Збільшується площа еродованих земель, знижується родючість ґрунту, в ньому зростає дефіцит поживних речовин, що негативно позначається на сільськогосподарському виробництві. У сільському господарстві земля є основним засобом виробництва і головною продуктивною силою, завдяки своїй родючості, тобто здатності забезпечувати рослини всіма необхідними поживними речовинами, обмеженості в розмірах, просторовості. Земля вимагає особливого підходу до організації її використання. Маючи обмежені розміри, вона є предметом конкуренції різних галузей господарського комплексу. Тому проблема їх оптимального розподілу між ними набуває особливо важливого значення. Зрозуміло, що підвищення продуктивності провідної галузі сільського господарства — землеробства — сприятиме відродженню всього господарства. Приватизація землі і передача її реальним власникам, реформування земельних відносин створить належні економічні передумови для раціональнішого використання в Гуківській ОТГ земельних

ресурсів. За розрахунками, вже в найближчі роки (звичайно, за умови належного забезпечення технікою, добривами, оптимізації використання землі) в громаді може різко зрости виробництво сільськогосподарської продукції. Для раціонального використання земельних ресурсів треба запобігати несприятливим фізико-географічним процесам (ерозії, перезволоженості, засоленню, посушливості).

2. Водні ресурси Гуківської ОТГ. Вода – це один із найголовніших природних ресурсів людства, без якого неможливо уявити життя. Сьогодні все більше уваги приділяється проблемам, які пов'язані з водними ресурсами. На планеті з кожним роком стає все менше ресурсів, придатних до використання людиною у побутових цілях, все частіше людство стикається з проблемою забезпечення якісною питною водою. Погіршення якості води відбувається внаслідок збільшення потреб у воді в побутових та промислових цілях. Водні ресурси являють собою частину природних запасів води, яка безпосередньо бере участь або може брати участь в суспільному виробництві в конкретних історичних умовах при певному розвитку продуктивних сил. Це визначення характеризує водні ресурси не тільки як природне явище, але і як соціально-економічну категорію, яка тісно пов'язана з рівнем розвитку людського суспільства.

Зараз вода виконує ряд важливих функцій:

- питне і побутове водопостачання населення і населених пунктів;
- виробництво продовольчої продукції;
- виробництво електроенергії;
- задоволення санітарно-гігієнічних потреб.

Отже, значення водних ресурсів у житті та господарській діяльності людини дуже велике і збільшуватиметься з подальшим розвитком продуктивних сил. Проте проблему водозабезпечення зумовлює не стільки збільшення кількості використовуваної води, скільки зростання кількості стічних вод. Використання та охорона водних ресурсів в нашій країні регламентується низкою законів та інших правових нормативних документів, серед яких

“Водний кодекс України” (1995 р.), ЗУ “Про меліорацію земель” (2000 р.), ЗУ “Про питну воду та питне водопостачання” (2002 р.). Сьогодні природа не витримує навантаження людської діяльності, нам потрібно задуматись над тим, яку спадщину залишимо прийдешнім поколінням. Висновок один – або людина зменшить кількість забруднень, які скидає у воду, або забруднення зменшать кількість людей.

3. Лісові ресурси Гуківської ОТГ — це і деревина, і технічна сировина, і кормові ресурси. Важливого значення набувають ліси як засіб охорони навколишнього середовища. Завдяки захисним властивостям ліси громади сприяють поліпшенню водного режиму територій, підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. У сукупності з іншими природними ресурсами лісові ресурси являють собою складову частину продуктивних сил, безпосередньо беруть участь в економічному розвитку, у забезпеченні соціальних потреб населення, виступають одночасно як засіб виробництва, предмет і продукт праці. У лісовому господарстві ліс виступає як предмет праці — тобто як об'єкт, на який людина діє в процесі праці і який є матеріально речовою основою майбутнього продукту. Одночасно ліс виступає як засіб праці, який служить засобом впливу людини на предмет праці, змінює його. Використовуючи насіння як засіб праці, створюється новий ліс, забезпечується відтворення лісу. Ліси є багатством громади і за своїм призначенням та місцем розташування виконують екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні), естетичні, виховні функції, підлягають державній охороні. (Усі ліси на території Гуківської ОТГ становлять її лісовий фонд, що поділяється на:

- землі лісові — вкриті лісовою (деревною і чагарниковою) рослинністю; не вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища, рідколісся, пустирі та інші), зайняті лісовими шляхами, просіками;
- землі нелісові — зайняті трасами ліній електропередачі; зайняті сільськогосподарськими угіддями. В основу організації процесу лісокористування закладений поділ лісів на групи в залежності від їх

екологічного та народногосподарського значення, розташування та виконання ними функцій.

Список використаних джерел:

1. Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» від 26.06.1991 р.
2. Бабровська Н.М. Оцінка стану використання земельно-ресурсного потенціалу // Н.М. Бабровська 2004. С. 27–33.
3. Лялько В.І., Попов М.О. Багатоспектральні методи дистанційного зондування землі в задачах природокористування. Київ, 2006. 357 с.
4. Бойчук Ю. Д., Солошенко Е. М., Бугай О. В. Екологія і охорона навколишнього середовища. Київ, 2002. 365 с.
5. Дзюблюк Т. Водні ресурси м. Хмельницького. Хмельницький, 2006. 58 с.
6. Голиков А. П., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до економічної і соціальної географії. Київ, 1996р.
7. Гаврилук В.Б. Сучасний стан ґрунтів Хмельниччини та шляхи відтворення і поліпшення їх родючості. Кам'янець-Подільський 2005. 92 с.
8. Ковальчук І. Геоекологічний моніторинг Хмельницької урбосистеми. Львів, 2005. 108 с.
9. Говорун В.Д. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини: Навчальний посібник, Хмельницький, 2007. 136 с.
10. Голуб О. Реструктуризація лісового фонду України. 1998.
11. Горленко Й. А., Руденко Л. Г., Малюк С. Н. Проблеми комплексного розвитку території. Київ, 1994. 296 с.
12. Даниленко А.С. Територіальний соціально-природний комплекс: теорія, методологія і практика: матеріали наук // А.С. Даниленко. Знання. Київ, 2001. С. 19–22.
13. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С., Коваль Я. В., Новоротов О. С., Паламарчук М. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ, 1999. 716 с.
14. Міщенко В.С. Довкілля Хмельниччини 2000. Хмельницький, 2001. 78 с.
15. Дорогунцов С.І. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу України і проблеми забезпечення його ефективного використання Київ, 1999. 82 с.

16. Хімко Р.В., Клоченко П.Д. Дослідження та моніторинг малих річок. Хмельницький, 2005. 161с.
17. Дяченко Я.І. “Організація управління лісовим комплексом” . Економіка України. 1996.
18. Казімірова Л.П., Юглічек Л.С., Білик Р.Г.. Екологічна освіта на Хмельниччині. Кам'янець-Подільський, 2001. 180 с.
19. Екологічний паспорт регіону. Хмельницька область. 2006. С. 96.
20. Земельний кодекс України. Київ, 2013. 171 с.
21. Ковальчук С. Водні багатства Хмельниччини. Кам'янець-Подільський, 2001. 52 с.
22. Клиновий Д.В., Пепа Т.В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України. Київ, 2006. 728 с.
23. Медведев Ю. Дяченко Я. Проблеми розвитку лісопромислового комплексу: пріоритети, структура, ефективність. *Економіка України* 2000. №1.
24. Наказ Державного агентства лісових ресурсів України “Перелік відомостей, що становлять службову інформацію у Державному агентстві лісових ресурсів України” від 26.05.2011 р.
25. О. М. Стефанків. Стратегічні напрями раціонального природокористування в АПК та забезпечення екологічної безпеки в соціумі. 2003. 103с.
26. Осадчий В.П. Природні ресурси на службі людини. Хмельницький, 2004. 325 с.
27. Основи щодо проведення робіт із землеустрою, пов'язаних із встановленням і зміною меж сіл, селищ, міст, районів”. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 19–20. Ст. 189.
28. Геренчук К.І. Природа Хмельницької області. Львів, 1980. с. 152.
29. Голіков А.П. Регіональна економіка та природокористування. Київ, 2009. 352 с.
30. Рибак І.В. Сільськогосподарське виробництво на Поділлі та Південно-Східній Волині у добу непівського агропереходу: стан, труднощі та проблеми розвитку

- (1921-1929 рр.). Історико-економічне дослідження: монографія // І.В. Рибак, Абетка. Кам'янець-Подільський. 2013. С. 177-201.
- 31.Різноманіття природи Хмельниччини: Збірник ст. за мат. Всеукр. наук.-практ. конф. "Ландшафтне та біологічне різноманіття Хмельниччини: дослідження, збереження та відтворення", Кам'янець - Подільський, 2004. 296 с.
32. Рушак М. Ліси України: управління, експлуатація, відтворення. *Економіка України*. 2004р. №6.
33. Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал України. Київ, 1994. 150с
34. Савчук Л. Х. Природа. Хмельницький, 2012. 248 с.
35. Сайт Гуківської об'єднаної територіальної громади. URL: gukivskagromada.gov.ua.
36. Севлісян Г. Ф. Огляд кадастрів, які функціонують в Україні. URL: http://3222.ua/article/oglyad_kadastrv_yak_funktsonuyut_v_ukran.htm.
- 37.Сенякевич І. Економіка галузей лісового комплексу. Київ. 2006.
- 38.Сивий М. Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз і синтез: Монографія. Тернопіль, 2004. 656 с.
- 39.Статистичний щорічник України. 2008 рік. Міністерство статистики України.
- 40.Трегобчук В. Ресурсно-екологічна складова національної безпеки. *Економіка України*. 1999. № 2. С. 4–15.
41. Федорович В. Правове забезпечення встановлення (зміни) меж населених пунктів в Україні: проблеми та шляхи їхнього вирішення. Львів, 2015. 401 с.
- 42.Хільчевський В. К., Забокрицька М. Р., Кравчинський Р. Л. Екологічна стандартизація та запобігання впливу відходів на довкілля. Київ, 2016. 192 с.
- 43.Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Львів, 2003.
- 44.Шищенко П.Г. Прикладная физическая география. – Київ, 1988. – 192с.
45. Юглічек Л. С. Екологічна мережа Хмельниччини: монографія. Хмельницький, 2012. 97 с.
46. Яворівський Р.В. Проблеми раціонального використання ландшафтів Тернопільського району. Тернопіль, 1995.– 125 с.

47. Яценко Б. П., Бабарицька В. К. Країнознавство: основи теорії. Київ, 2009. 312 с.